

Зінченко С.В. Неформальна освіта дорослих: психологічний контекст / Світлана Зінченко // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: зб. наук. пр. / гол. ред. В.М. Мадзігон та ін. – К., 2014. – Вип. 1 (12). – С. 87-93.

Світлана Зінченко,

м. Київ

УДК 374.72

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

В статье автор рассматривает особенности неформального образования взрослых, комплекс функций, которые обеспечивают целостность этого вида деятельности. А также раскрывает категории этой формы образования, некоторые психологические особенности.

Ключевые слова: *неформальное образование взрослых, непрерывное образование, личностное развитие.*

In the article an author reviews the peculiarities of not formal education for adults, the complex of functions, which provide the completeness of this type of activity. Also he denotes the categories of this education form, and some psychological features.

Key words: *not formal education of adults, incessant education, personal development.*

На сучасному етапі розвитку суспільства освіта дорослих є невід’ємною складовою неперервної освіти. Відповідно головний суб’єкт у цій системі – доросла людина. Дорослі, які навчаються, мають різні рівні освіти, різноманітні потреби та інтереси. Цей ресурс є підґрунтям для побудови індивідуальної освітньої стратегії, результатом якої повинна стати

внутрішня інновація, що сприяє досягненню особистісних і професійних цілей дорослої людини.

У кінці ХХ століття теорію освіти дорослих розвивали С. Вершловський, Ю. Кулюткін, В. Онушкін, Г. Сухобська.

Одним із головних результатів освіти дорослої людини повинне стати розуміння того, що саме від неї найбільшою мірою залежить її подальша професійна життєдіяльність.

Відповідно неперервна освіта забезпечує можливість використання кожною людиною впродовж усього її життя різноманітних освітніх закладів і дозволяє їй раціонально поєднувати освіту з самоосвітою.

Тому за своєю психологічною спрямованістю неперервна освіта є основою всебічного розвитку особистості, постійного збагачення її творчого потенціалу. У зв'язку з цим неперервна освіта сприяє постійному розвитку індивідуального досвіду людини у процесі засвоєння досвіду соціального на всіх етапах життєвого шляху дорослої людини як активного суб'єкта навчання та спілкування.

Слід зазначити, що внутрішній сенс неперервної освіти дорослих визначає розвиток творчого потенціалу особистості. При цьому цільові функції освіти дорослих багатоаспектні: компенсація пробілів, що залишилися від попередньої підготовки, оперативна адаптація до нововведень, ріст професійної майстерності, збагачення особистісної культури і т.ін. Однак у кінцевому результаті всі цільові функції сприяють розвитку творчого потенціалу особистості, необхідного для підвищення якості соціального, культурного, професійного життя дорослої людини як активного суб'єкта суспільних відносин і трудової діяльності. На якому б етапі життєвого та професійного шляху не знаходилася особистість, вона ні в якому разі не може вважати себе остаточно сформованим професіоналом.

Відправним моментом цієї проблеми є розуміння дорослості [6] як важливого етапу життєвого шляху особистості, оскільки в цей час відбуваються активна реалізація її творчих сил, соціальні та трудові

досягнення, внесок у власний індивідуальний розвиток. Доросла людина – це не просто фізично зріла особистість, яка має достатньо сил та енергії, а соціально сформована особистість, здатна до самостійного і відповідального прийняття рішень у визначенні власного життєвого шляху, професійного й особистісного розвитку. Маючи соціальні права й обов'язки, доросла людина є активним суб'єктом суспільного та виробничого життя. Тобто суспільство визнає дорослою таку особистість, яка володіє високим ступенем соціальної, професійної компетентності, необхідної для прийняття життєво важливих рішень, здатна чітко планувати процес власної життєдіяльності в загальній системі соціальних відносин, самостійно і продуктивно реалізувати намічені плани, передбачати наслідки власних рішень і нести за них відповідальність на основі засвоєних соціальних норм і цінностей.

Відповідно особистість набуває статусу дорослості, здібності до самоврядування на підґрунті суспільних норм, інтеріоризованих в якості внутрішніх переконань. Оскільки доросла людина живе у світі, який постійно змінюється, вона змінюється сама. Так Б.Г. Ананьєв [7] у своєму дослідженні, починаючи з періоду юності (18 років), і закінчуючи дорослим віком (до 55 років), відслідковує динаміку розвитку психічних функцій: уваги, пам'яті, мислення, інтелекту. Результати дослідження підтверджують збереження достатньо високого рівня психічних функцій дорослої людини, що є необхідною умовою подальшого розвитку її інтелекту. Отже, у дорослому віці відбувається розвиток психічних процесів іншого якісного рівня, концептуально-особистісного, установок і ціннісних орієнтацій, поглядів і переконань, методології вирішення теоретичних і практичних проблем, тобто розвитку потенціалу, завдяки якому доросла людина може всебічно реалізувати себе у системі суспільних відносин і трудової діяльності.

У зв'язку з цим неформальна освіта є важливою частиною неперервного навчання для адаптування в середовищі, яке постійно змінюється.

Неформальна освіта, на відміну від формальної, здійснюється не навчальними закладами, а різними організаціями та установами. Необхідність неформальної освіти дорослих має глибоку соціальну обумовленість. В умовах сучасного науково-технічного прогресу змінюється зміст і характер праці. Відповідно у дорослих виникає необхідність постійного оновлення знань. Неформальна освіта стає важливим фактором розвитку особистості на всіх етапах її життєвого і професійного шляху.

Тому неформальна освіта дорослих тісно пов'язана з вихідними постулатами андрагогіки [11]:

- тому, хто навчається, належить провідна роль у процесі навчання;
- дорослий, який навчається, прагне до самореалізації, до самостійності;
- дорослий, який навчається, володіє життєвим (побутовим, соціальним, професійним) досвідом, який може ним використовуватися як важливе джерело навчання;
- навчання дорослої людини спрямоване на вирішення важливої життєвої проблеми й досягнення конкретної мети;
- дорослий, який навчається, розраховує на невідкладне використання отриманих у навчанні знань, умінь, навичок;
- навчальна діяльність дорослого значною мірою детермінується тимчасовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними факторами, що обмежують чи сприяють процесу навчання;
- процес навчання дорослого організований у вигляді спільної діяльності того, хто навчається, і того, хто вчить, на всіх його етапах планування, реалізації, оцінювання і, певною мірою, корекції.

Таким чином, основними рисами неформальної освіти повинні бути: державно-суспільний характер; тісні зв'язки з іншими підсистемами системи неперервної освіти; базування на теорії навчання дорослих (андрагогіці); розвиток ринку освітніх послуг; розвиток і сполучення різних форм –

законодавчої, адміністративної, економічної; наявність спеціально підготовлених кадрів (викладачів, консультантів, адміністраторів).

Крім того, неформальна освіта є важливою складовою у побудові освіти як цілісної системи і сприяє новому підходу до розуміння значення освіти у сучасному житті. Водночас діяльність освітніх установ з отримання неформальної освіти заснована на принципах демократизму, відкритості, доступності.

Тому неформальна освіта дорослих характеризується [10, с. 134]:

- суспільним характером керівництва;
- варіативністю програм і термінів навчання;
- поєднанням форм наукових і прикладних знань;
- добровільним характером навчання;
- систематизованістю навчання;
- цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається;
- спрямованістю на задоволення освітніх потреб окремих соціальних, професійних груп;
- створенням комфортного освітнього середовища для спілкування дорослих;
- можливістю психологічного захисту в умовах соціальних змін.

Результатом неформальної освіти є приріст освітнього потенціалу.

У зв'язку з вищезазначеним, форми освіти дорослих, що існують на сьогоднішній день, не можна розглядати як окремі, не пов'язані між собою. Проте неформальна освіта позбавлена ознак формальної. Вона переважною мірою орієнтована на фактичний результат. Це нове самовизначення, нова інформованість, нові способи діяльності.

В умовах суспільних змін неформальна освіта виконує комплекс функцій, що забезпечують цілісність нового виду діяльності:

- адаптаційна – розуміння і прийняття нових умов життя;

- інформаційна – вміння знайти, вибрати, використати необхідну інформацію, підвищити грамотність;
- розвиваюча – дозволяє оволодіти новими способами діяльності [9, с. 264].

Отримуючи неформальну освіту, особистість формується і розвивається, забезпечується її культурний і виробничий потенціал. Успіх соціалізації та професіоналізації особистості залежить від становлення її соціальної позиції. Згідно з цим, у структурі дорослої особистості провідна роль належить професійній спрямованості, яка є тією основою, що об'єднує основні професійно значущі властивості людини. Професійна спрямованість розглядається як система домінуючих мотивів: інтересів, потреб, нахилів, що спонукають до професійної діяльності. Провідною умовою становлення професійної спрямованості особистості є формування професійних орієнтацій. Водночас провідною цінністю професійної діяльності є особистість людини, яка навчається, її розвиток і становлення.

Основним змістом першого блоку професійно-ціннісних орієнтацій виступають: орієнтація на інтереси і потреби людини, яка навчається, взаємодія і співробітництво із суб'єктами навчання. Другий блок відображає відношення до професійної діяльності, включає орієнтації на цінності професії, що виражають значущість трудової діяльності для особистості, характеризуючи потреби і мотиви участі в ній.

Отже, ядро ціннісних орієнтацій дорослої людини складають її моральні орієнтації, що визначають рівень професіоналізму, культури і відображаються насамперед у діяльності. Це пов'язано з тим, що будь-яка професія вимагає від особистості високої професійної культури і високого рівня педагогічної майстерності, що долучають її до загальнолюдської та педагогічної культури суспільства, становлення на цій основі власної і професійної культури. Адже поняття “культура” несе в собі значне смислове навантаження. Соціологи дають йому біля 500 визначень. Одне з них – “специфічний спосіб людської діяльності, сукупність її творчої діяльності,

результатів цієї діяльності, способів розповсюдження і використання матеріальних цінностей, досягнень в організацію суспільних відносин, що сприяють прогресивному розвитку людства” [5, с. 5]. Поняття “культури” завжди асоціюється у нашій свідомості з удосконаленням людини, досягненнями у певній сфері життя або професійній діяльності (культура – культивування), а також залучення до системи вищих цінностей (культура – культ, повага, любов). За висловом В. Біблера “культура є формою одночасного буття і спілкування людей різних – минулих, сьогоднішніх, майбутніх – культур, форма діалогу і взаємопородження цих культур” [2, с. 289].

Культура – це стиль життя, а в цьому стилі творчість самого життя. Основою становлення професійної культури особистості виступає її загальна культура, що проявляється у:

- різносторонності, широкому світогляді, ерудиції;
- високому рівні духовних інтересів і запитів, естетичних і моральних потреб у спілкуванні з мистецтвом, людьми, природою;
- культурі мислення, емоційній культурі особистості, культурі праці, спілкування, правовій та екологічній культурі тощо.

Водночас однією із важливих функцій становлення особистості є культурно-гуманістична. Освіта є головним механізмом збереження, успадкування і розвитку культури суспільства, що визначає характер цивілізаційного руху вперед.

Сутнісними умовами реалізації культурно-гуманістичної функції Є. Бондаревська вважає:

- ставлення до того, хто навчається як до суб’єкта життя, здібного до культурного самовизначення і саморозвитку;
- сприйняття викладачем самого себе як посередника між тим, кого навчаємо і культурою, здібного ввести у власний світ культури і надати допомогу і підтримку особистості в її індивідуальному самовизначенні у світі культурних цінностей;

- ставлення до освіти як культурного процесу, рушійними силами якого є пошук особистісного культурно-просвітницького простору [3, с. 48-49].

Для характеристики культурної особистості використовуються такі поняття як “духовність”, “інтелігентність”. Духовність – складне утворення, якісна характеристика свідомості і самосвідомості особистості, що відображає цілісність і гармонію її внутрішнього світу, гармонію з оточуючим світом. Це особливий емоційний стан особистості, що проявляється у рухах душі, загостренні сприйняття того, що оточує людину, здібностях до високих духовних станів тощо. Значення поняття “дух” латинського походження – “spiritus” – подих, тонке повітря, дихання. Психологи вважають, що повністю бездуховних особистостей немає, духовність не знаходиться у залежності від здібностей та інтелекту людини.

Відповідно інтелігентність як характерна риса культурної особистості не зводиться до отримання вищої освіти та інтелектуальної професії. Якщо позбавити інтелігентну особистість повністю пам’яті, “вона забуде все, не буде знати класиків літератури, видатних творів мистецтва, забуде великі історичні події. Але якщо при цьому вона збереже сприймання культурних цінностей, естетичне почуття, зможе відрізнити справжнє мистецтво від фальшивки, ...якщо вона зможе зрозуміти характер та індивідуальність іншої особистості, ввійти в її стан, допомогти їй...– це і є інтелігентна людина...” [4, с. 19].

Виходячи з вищезазначеного, професійна культура дорослих базується на загальній культурі особистості, виступає як проектування у сферу їх професійної діяльності, культури в цілому і є системою загальнолюдських ідей, професійно-ціннісних орієнтацій та особистісних якостей, універсальних способів пізнання і гуманістичних технологій діяльності. Наразі аксіологічний компонент професійної культури включає систему цінностей, що визначаються відношенням людини до своєї діяльності, її цілями і засобами, якостями особистості, системою знань, необхідних у професійній діяльності. На основі цінностей у структурі професійно-

ціннісних орієнтацій особистості складається система соціальних установок і особистісних централій, що визначають спрямованість педагогічної діяльності, ієрархію інтересів.

Водночас особистісно-творчий компонент професійно-педагогічної культури визначається спрямованістю і своєрідністю особистості. Сучасна педагогіка і психологія розглядають становлення самобутності особистості, її самореалізацію і самоактуалізацію як важливу умову успішної професійної діяльності.

Таким чином, творча індивідуальність дорослого населення у процесі неформального навчання складається з його самобутнього професійного світогляду, пошуку сенсу життя, здібності створювати нове і оригінальне.

Відповідно неформальна освіта як педагогічний процес вимагає серйозного фундаментального дослідження. З урахуванням того, що неформальна освіта може ефективно вирішувати завдання поповнення дефіциту психологічної компетентності дорослої людини, актуалізується необхідність наукового осмислення психологічних засад неформальної освіти, розробки її теоретико-методологічних основ.

За своїм психологічним значенням неформальна освіта спрямована на збагачення творчого потенціалу та всебічного розвитку особистості. Адже, на якому б етапі життєвого і професійного шляху не знаходилася людина, вона ніколи не вважатиме себе остаточно сформованою особистістю і професіоналом. У цьому полягає важлива особливість індивідуального досвіду, самосвідомості, розвитку мислення особистості.

Комплексність дослідження психологічних засад неформальної освіти потребує розгляду праць з психології особистості (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Б. Ломов, С. Рубінштейн), психології розвитку (Г. Балл, Л. Буєва, Ю. Карандашов).

Займаючись тією чи іншою формою навчальної роботи, доросла людина виконує певну соціально-психологічну роль, роль учня. При цьому в організації предметного змісту навчання дорослих спостерігається

спрямованість на проблемне навчання, яке ґрунтується на відтворенні у навчанні типових практичних ситуацій, характерних для реальної діяльності дорослих (суспільної, виробничої, сімейної). Проблемний підхід до навчання реалізується за допомогою таких форм і методів, як аналіз практичних ситуацій, групові дискусії, вирішення конструктивних задач, розробка проектів, ділові ігри, мозковий штурм тощо.

Тому призначення неформальної освіти дорослих полягає в перетворенні внутрішнього світу дорослої людини і проходить у кілька етапів:

- прийняття людиною на себе відповідальності за власні дії, результат яких завчасно невідомий;
- переживання стосовно реалізації різних варіантів майбутнього, власної приналежності до побудови образу бажаного результату, здібності реалізувати задумане;
- реалізація можливостей, що відкриваються в певній діяльності;
- прийняття відповідального рішення про припинення дій;
- усвідомлена оцінка результату як особистісного новоутворення, що досягається завдяки власній активності.

Перетворення внутрішнього світу дорослої людини у неформальній освіті пов'язане з рядом категорій [9, с. 30]:

- категорія потреб, детермінована рівнем духовності, людяності, розумності (знаходиться під впливом соціокультурних умов і внутрішніх норм, а також інтересів активності, мети, потреб);
- категорія здібностей, зумовлена природними задатками (знаходиться під впливом соціокультурних умов і внутрішніх норм, а також інтересів, активності, мети, потреб);
- категорія внутрішніх норм, пов'язана з інформованістю, правилами власних дій (залежить від стану потреб, рівня розвитку здібностей).

Розвиток цих категорій передбачає: гуманність (турботливе створення умов для зростання потреб і здібностей), цілісність (забезпечення навчання і розвитку), дієвість (активність і тренінговість).

Слід зазначити, що неформальне навчання для дорослого – важлива, проте допоміжна діяльність щодо основної, суспільно-трудової, діяльності. А це значним чином змінює відношення дорослого до процесу навчання. Значущість неформального навчання дорослий оцінює крізь призму суспільного, трудового, особистого життя.

Тому доросла людина, яка навчається, володіє п'ятьма основними характеристиками [11]:

- усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю;
- накопичує запас життєвого (побутового, професійного, соціального) досвіду, що стає важливим джерелом її навчання та колег;
- готовність до навчання (мотивація) визначається прагненням за допомогою навчальної діяльності вирішити свої життєво важливі проблеми і досягти конкретної мети;
- прагне до невідкладної реалізації отриманих знань, умінь, навичок і якостей;
- навчальна діяльність значною мірою обумовлена тимчасовими, просторовими, професійними, побутовими, соціальними факторами (умовами).

Визначення можливостей і здібностей дорослих людей до навчання є однією з психологічних основ навчання дорослих.

У зв'язку з цим однією з важливих умов є створення позитивної психологічної атмосфери навчання дорослих. У цьому випадку, перш за все, існує взаємна повага між учасниками процесу навчання, емпатичне, дружнє ставлення один до одного.

Ще однією психологічною особливістю неформальної освіти дорослих є саморозвиток і творчість, оскільки вони розвивають здатність нестандартного погляду на речі, ситуації. Розвиток творчого потенціалу

особистості необхідний для підвищення якості її соціального, культурного та професійного життя. На якому б етапі життєвого та професійного шляху не знаходилася людина, вона не може вважати себе остаточно сформованим професіоналом. Людина у процесі свого розвитку не відтворює себе в якійсь одній визначеності, а відтворює себе у всій своїй цілісності, знаходиться в абсолютному русі становлення. І в цьому полягає важлива особливість розвитку особистості, її індивідуального досвіду, самосвідомості та мислення.

Творчий підхід реалізується за допомогою різноманітних вправ. Відповідно актуальним психологічним методом є тренінг, що складається з різноманітних видів вправ, в залежності від основної мети тренінгу. За рівнем самостійності розрізняють теоретичні, відтворювальні та варіативні вправи. З метою ефективного використання вправ слід дотримуватися позитивної мотивації щодо дій, які виконуються, усвідомленості, різноманітності вправ. Також важливого значення набуває організація різноманітних форм спільної навчальної діяльності, заснованої на спілкуванні та взаємодії дорослих. Аналіз ситуацій, групові дискусії, ділові ігри передбачають активну участь дорослих у колективному обговоренні проблем, у розігруванні різноманітних ролей, у спільному аналізі та осмисленні результатів [1, с. 52-60]. Спільна діяльність дозволяє дорослим не тільки обмінюватися певною інформацією, але і більш адекватно – з позицій інших – оцінювати свої сильні та слабкі сторони. Рефлексивне ставлення людини до власного досвіду, її усвідомлення та переоцінка завдяки іншим, є необхідною умовою цього досвіду.

Таким чином, освіта дорослих спрямована не тільки на теоретичну і практичну підготовку спеціаліста, але і на самоосвіту, самовиховання, і, в кінцевому результаті, – на стимулювання саморозвитку, оскільки “людина повинна керувати своїм життям і, не відкидаючи впливу інших, розраховувати на себе” [8, с. 28]. Крім того, зі зростанням психологічного

фактора у професійній діяльності підвищуються вимоги до особливостей психічного розвитку дорослої людини.

Використані літературні джерела

1. Анциферова Л.И. Психологические закономерности развития личности взрослого человека и проблема непрерывного образования / Л.И. Анциферова // Психологический журнал. – 1980. – Т. 1. – № 2. – С. 52-60.
2. Громкова М.Т. Андрагогика: теория и практика образования взрослых: учеб. пособ. / М.Т. Громкова. – М.: Юнити-Дана, 2005. – 495 с.
3. Колесникова И.А. Основы андрагогики: учеб. пособ. / И.А. Колесникова, А.Е. Марон, Е.П. Тонконогая. – М.: Академия, 2003. – 240 с.
4. Кулюткин Ю.Н. Психология обучения взрослых / Ю.Н. Кулюткин. – М., 1985. – 128 с.
5. Никандров Н.Д. Школьное дело в США: Перспективы 2000г. / Н.Д. Никандров // Советская педагогика. – 1991. – №5. – С. 8.
6. Психологические проблемы образования взрослых [Электронный ресурс]. – Режим доступа 16.03. 2009: <<http://www.voppsy.ru/issues/1989/892/892005.htm>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
7. Развитие психофизиологических функций взрослых людей / под ред. Б.Г. Ананьева, Е.И. Степановой. – М., 1977. – 200 с.
8. Сікорський П.І. Теорія і методика диференційованого навчання: монографія / Петро Іванович Сікорський. – Л.: Сполом, 2000. – 421 с.
9. Социальное обучение взрослых в условиях неформального образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа 28.10. 2008: <<http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/22096/>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

10. Успенский В.Б. Введение в психолого-педагогическую деятельность: учеб. пособ. / В.Б. Успенский, А.П. Чернявская. – М.: Владос-Пресс, 2003. – 176 с.
11. Хаджирадева С.К. Навчання дорослих як наукова проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу 23.02.2008: <http://www.lips.zp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=264:120032&catid=47:states&Itemid=79>. – Загол. з екрану. – Мова укр.